

WILLEM VAN ORANJE

Drs. Jeroen Punt

Dr. Louis Ph. Sloos

WILLEM VAN ORANJE

De jonge prins als edelman en militair

WalburgPers

Publicatie ter gelegenheid van de tentoonstelling 'Willem'
in het Nationaal Militair Museum in Soesterberg.

Coördinator publicatie: Annet Ruseler
Beeldaanvragen: Tristan Broos
Vormgeving: Floor Boissevain, Eijgen Stijl, Den Haag
Tekstadviezen: Eric de Koning, Koningswerk Communicatie

Met dank aan Paul van Brakel

Gebruikte afkortingen van namen:
AR: Annet Ruseler, JP: Jeroen Punt, LS: Louis Ph. Sloos

© 2018 Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen
© 2018 Jeroen Punt & Louis Ph. Sloos, p/a Uitgeversmaatschappij Walburg Pers, Zutphen

www.walburgpers.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

Zoveel mogelijk is getracht de eventuele rechthebbenden van de afbeeldingen te achterhalen. Rechthebbenden die in dit verband niet zijn benaderd wordt verzocht zich met de uitgever in verbinding te stellen.

ISBN 9789462492875
NUR 680

INHOUD

Woord vooraf	6
Inleiding	8

DEEL 1 IN OPLEIDING TOT EDELMAN, 1545-1551

1	Het geslacht Nassau, 1255-1544	10
2	De Nederlandse adel	16
3	Opkomst van het Huis Nassau	22
4	De 'ridderlijke' kunsten	35
5	Meest hoffelijke ridder	44
6	Jagen in het Annabos	54
7	Witte IJslanders	66
8	Op reis, 1545-1551	69

DEEL 2 VAN MILITAIR EN STAATSMAN TOT LEIDER VAN DE OPSTAND

9	De militaire loopbaan, 1551-1559	83
10	De vuurproef	90
11	Het krijgstestament	99
12	Opperbevelhebber en 'vestingbouwer'	104
13	Waardering als opperbevelhebber	117
14	Bij de grootste Franse militaire nederlaag van de zestiende eeuw	118
15	Het ontstaan van de Nederlandse Opstand en het gewapend verzet	126

Besluit: een vechter zonder of met geweld	152
Noten en bronnen	184

WOORD VOORAF

HEDWIG SAAM

Op 27 april viert heel Nederland uitbundig de verjaardag van Koning Willem Alexander. Waar in de ons omringende landen de verjaardag van het staatshoofd luister wordt bijgezet met officiële plechtigheden en parades, gaan in Nederland juist alle remmen los. Wij grijpen deze dag weliswaar aan om onze liefde aan het Koninklijk Huis te betuigen, maar we doen dat op geheel eigen wijze. Binnensteden veranderen in grote *street parties*, er wordt muziek gemaakt, iedereen verkoopt zijn oude spullen op straat en, misschien wel het belangrijkste, iedereen trekt ten minste één oranje kledingstuk aan. Niet alleen op Koningsdag kleurt Nederland oranje. Ook het winnen van internationale sportwedstrijden is een aanleiding om ons nationalisme de vrije loop te laten en zelfs als op 1 januari enkele duizenden mensen een duik nemen in de ijskoude Noordzee, dragen deze moedigen een oranje muts. Nederlanders en het Oranjegevoel. Waar komt dat eigenlijk vandaan? In 2018 is het 450 jaar geleden dat in de Nederlanden een opstand uitbreekt tegen de Spaanse landsheer. Het verzet wordt geleid door een jonge, in Dillenburg geboren graaf: Willem van Nassau, die weldra grote bekendheid zou verwerven als de prins van Oranje.

Zijn strijd tegen de Spanjaarden luidt de Tachtigjarige Oorlog in en vormt de opmaat tot het ontstaan van de Republiek der Verenigde Nederlanden. Wie is deze man, die in zijn jonge jaren zo getalenteerd is dat hij tijdens een toernooi tot de galantste ridder wordt verkozen? Iedere Nederlander kent het eerste couplet van het volkslied waarin Willem van Oranje wordt geëerd en de ingewikkelde strijd tijdens de Tachtigjarige Oorlog wordt aangehaald. Maar bijna niemand begrijpt de inhoud van de tekst. Iedere Nederlander weet ook hoe Willem van Oranje door pistoolschoten in Delft aan zijn einde kwam, maar bijna niemand weet wie hij was als mens of hoe hij tot zijn overtuigingen kwam. Uiteraard lag een (militair) historische tentoonstelling over het uitbreken en de gevolgen van de Tachtigjarige Oorlog, voor een museum als het onze, voor de hand. Er zijn veel objecten uit de zestiende eeuw aanwezig in de collecties en ook in de vaste presentatie wordt aandacht besteed aan deze belangrijke periode in de Nederlandse geschiedenis. Bij het ontwikkelen van het tentoonstellingsconcept, zijn onze merkwaaarden (Verrijkend, Integer, Bravoure, Energiek en Actueel) een belangrijk richtsnoer geweest. Van een aanvankelijk chronologisch, historisch

verhaal over de Tachtigjarige Oorlog waarbinnen Willem van Oranje een rol speelde, verschoof de focus al snel naar het persoonlijke, meeslepende verhaal van deze iconische en toch onbekende prins. De historische gebeurtenissen werden daardoor in plaats van het centrale onderwerp, het 'decor' van de centrale verhaallijn. De objecten in de tentoonstelling krijgen de rol van iconen toebedeeld. Object en het verhaal worden gekoppeld aan herkenbare denkbeelden uit onze tijd. Ze zijn persoonsgebonden, bijzonder en vertellen een persoonlijk verhaal. Het meest spectaculaire voorbeeld hiervan is wel de bevelhebbersstaf van Willem van Oranje, die door een van de conservatoren tijdens het onderzoek voor de tentoonstelling werd ontdekt. Hoewel in zijn verschijningsvorm bescheiden, de staf is een simpele houten stok en meet 83,5 cm lang, is het in meerdere opzichten een uniek relik. Het is de enige bewaard gebleven baton van een Nederlandse bevelhebber uit de Tachtigjarige Oorlog, uit de periode toen Willem van Oranje de leider van de Opstand was, wiens wapen op de staf staat afgebeeld. De baton is daarnaast aantoonbaar gebruikt bij de bekende, dramatisch verlopen, Slag op de Mookerheide in 1574. Hierbij kwamen twee broers

van Willem van Oranje, Lodewijk en Hendrik, om het leven. Beide broers waren bevelhebbers van het opstandelingenleger en beschikten over een baton van Willem van Oranje. Na de slag kwam de baton in het bezit van Luis de Requesens, de toenmalig Spaanse landvoogd in de Nederlanden (opvolger van Alva) en is deze uiteindelijk terechtgekomen in het archief van een Jezuïetenklooster aan de rand van Barcelona. Tijdens het onderzoek van het Nationaal Militair Museum (NMM) deed zich echter een wonderlijk toeval voor. Ook door de Nederlandse ambassadeur van de Heilige Stoel, prins Jaime Bourbon De Parme, neef van koning Willem-Alexander, bleek te worden gespeurd naar de bevelhebbersstaf. Begin 2017 kruisten beide onderzoeken elkaar en direct ontstond het idee om de krachten te bundelen. Toen op 22 juni 2017 onze koning het Vaticaan bezocht, werd hem daar in de bibliotheek de bevelhebbersstaf symbolisch door de generaal-overste van de Jezuïeten overhandigd. Op deze manier kreeg het

object een nieuwe, symbolische rol als getuigenis van de verzoening tussen beide landen en religies. Voor het NMM leverde het moment enorme aandacht op in de pers; een mooie opmaat naar de opening van de tentoonstelling. De geest van de tijd lijkt ons daarbij gunstig gezind. De onbekendheid van de Nederlanders met hun volkslied en daarmee met hun eigen geschiedenis, leidt ook in de politiek tot debat. Tijdens de recente kabinetsformatie, heeft een van de onderhandelende partijen het voorstel ingebracht om schoolkinderen te verplichten het volkslied iedere dag te zingen. Een idee dat direct tot veel discussie in de samenleving leidt. Eerste peilingen onder de bevolking laten zien dat er brede steun is voor het idee om meer bekend te zijn met de inhoud en betekenis van het Wilhelmus. Het verplicht stellen van zingen daarentegen, wijst een grote meerderheid echter af. Nederlanders zijn trots op hun verleden en hun relatie met het huis van Oranje. Maar de liefde voor de vrijheid die Willem van Oranje ons bracht, zit minstens zo diep. De tentoonstelling over Willem van Oranje is een visueel rijke ervaring die de bezoeker onderdompelt in het tijdsbeeld en de gebruiken aan het hof van de late zestiende eeuw. Een tijd die werd beheerst door intriges en veldslagen tussen rivaliserende vorstenhuizen. Een tijd ook die zeer internationaal was en in die zin, verrassend modern aanvoelt. De conserva-

toren van het NMM, dr. Louis Sloos en drs. Jeroen Punt, zijn in hun onderzoek zoveel interessante en nieuwe feiten over (de wereld van) Willem van Oranje tegengekomen, dat de uitgave van een catalogus een absolute must was. In deze publicatie komen we de prins bijvoorbeeld tegen als meest galantste ridder tijdens een toernooi, als jager in het uitgestrekte bos rond het Brusselse hof, waar de jonge prins een deel van zijn jeugd doorbracht, en als militair tijdens een oorlog die zich afspeelde ver voordat de Nederlandse Opstand uitbrak.

Het NMM is beide conservatoren zeer erkentelijk voor het resultaat van hun grondige spitwerk in archieven en publicaties. Uiteraard wil ik ook op deze plek prins Jaime Bourbon de Parme bedanken voor zijn enthousiasme en de energie die hij heeft gestoken in de bruikleen van de baton. En in aansluiting hierop, wil ik ook alle andere bruikleengevers en betrokkenen zeer hartelijk bedanken voor hun genereuze medewerking aan dit mooie project. Enkele objecten in de tentoonstelling, zoals de pronkbeker uit Veere, verlaten voor het eerst in de geschiedenis hun plek. Juist de combinatie van deze unieke, historische objecten, maken zowel de tentoonstelling als de begeleidende catalogus een visueel, maar ook zeer informatief feest voor de ogen!

Drs. Hedwig Saam
Directeur Nationaal Militair Museum

Symbolische overhandiging van de bevelhebbersstaf van Willem van Oranje door Koning Willem-Alexander aan Hedwig Saam. Salone Sistino, Vaticaan, Rome. Midden: P. Arturo Sosa Abascal SJ, generaal-overste van de jezuiten. Foto: Patrick van Ernst

INLEIDING

Willem van Oranje was veel: Duitser, Nederlander, Bourgondiër, Habsburger, Spanjaard, luthers, katholiek, protestant, calvinist, wereldburger, arm, rijk, voornaam, belangrijk, knap, intelligent, listig, teder, hard, diplomatiek, loyaal, flexibel, standvastig, voorzichtig, roekeloos enzovoorts. Over hem zullen historici daarom waarschijnlijk voorlopig nog niet uitgeschreven raken. In de eerste plaats omdat hij een belangrijke rol speelt in de geschiedenis van zijn tijd, maar ook omdat hij een intrigerend persoon blijft, over wie veel bekend is, maar ook veel niet. Niet voor niets telt de meest uitgebreide biografie van Willem van Oranje zo'n 2400 pagina's, terwijl dat werk slechts tot het jaar 1569 loopt, in verband met het vroegtijdig overlijden van de auteur, Felix Rachfahl. De auteurs van dit boek maken dan ook absoluut geen aanspraak op volledigheid. Het is evenmin de bedoeling de rol die Willem heeft gespeeld in de Nederlandse Opstand, ook bekend als de Tachtigjarige Oorlog, hier weer tot in detail te behandelen. In plaats daarvan hebben we ons afgevraagd hoe hij die rol heeft kunnen spelen. Waar veel publicaties over Willem van Oranje pas zo'n beetje beginnen rond 1566-1568, handelt ons boek voor zeker tweederde deel over de

periode daarvoor. Dat doen we omdat zijn afkomst, opvoeding, opleiding en vroege militaire carrière zo essentieel zijn geweest voor zijn latere rol. Een rol die niet zelden (zwaar) is bekritiseerd, maar waarbij vaak uit het oog wordt verloren dat deze niet voorbestemd was, maar bepaald door de speling van het lot. Daarnaast was hij een van de laatsten die tot geweld overging in een conflict, dat leidde tot een van de langste oorlogen in de geschiedenis. Alleen al omdat Willem een slepende oorlog heeft willen voorkomen, moet er oog zijn voor zijn rol in het voortraject. Opmerkelijk genoeg is Willem ook wel verweten dat hij terughoudend was bij het grijpen naar de wapens. Deze mening wordt vooral gevoed door de opvatting dat hij dit uit eigen belang deed. Wie zijn achtergrond beter kent, zou wel eens tot een ander inzicht kunnen komen en niet alleen zijn rol in de Tachtigjarige Oorlog, maar ook die oorlog zelf beter gaan begrijpen. Niet voor niets komen juist de grootste kenners van het bronnenmateriaal rond Willem van Oranje en de deskundigste historici van de tijd waarin hij leefde tot de meest genuanceerde oordelen over hem. In dit boek zijn twee studies samengebracht, die mede de basis vormden voor een tentoonstelling over Willem

van Oranje, waarin de nadruk ligt op diens jonge jaren. Aanleiding voor deze tentoonstelling is het 450^e gedenkjaar in 2018 van het begin van de Tachtigjarige Oorlog in 1568, toen het gewapend verzet onder leiding van Willem van Oranje van start ging. Het eerste hoofddeel van dit boek gaat over Willems afkomst, de erfenis die zijn leven op zijn kop zette, en zijn opvoeding en opleiding aan het hof van Karel V, een van de machtigste mensen van zijn tijd. Het volgende deel gaat over Willems militaire carrière – ver voor het begin van de Tachtigjarige Oorlog – het ontstaan van de opstand in de Nederlanden en het gewapend verzet, onder leiding van Willem. We zullen laten zien dat hij zonder die vroege militaire ervaring waarschijnlijk nooit had kunnen uitgroeien tot de leider van die opstand. De twee hoofddelen van dit boek zijn verrijkt met een groot aantal stukken waarin uiteenlopende relevante onderwerpen, al dan niet aan de hand van tentoongestelde objecten, worden behandeld of uitgediept. De overige objecten uit de tentoonstelling worden merendeels uitgebreid beschreven aan het einde van de paragrafen waar deze betrekking op hebben. De objecten die in de kaderteksten worden behandeld komen niet meer terug in het catalo-

gusgedeelte. Omwille van de leesbaarheid en de beschikbare ruimte is ervoor gekozen alleen de hoofdstudies te voorzien van noten. Bij kaderteksten en de catalogusbeschrijvingen is volstaan met een (verkorte) opgave van de geraadpleegde literatuur.

Een tentoonstelling als deze vraagt veel onderzoek, zeker als gekozen wordt voor een originele invalshoek. Het is zonde om deze informatie verloren te laten gaan of in ieder geval niet vast te leggen in een publicatie. Voor de bijeengebrachte verzameling objecten uit binnen- en buitenland geldt hetzelfde, zeker in haar samenhang en met de context erbij. Sommige objecten, waaronder uit particulier bezit, zijn bovendien nooit eerder voor het Nederlandse publiek te zien geweest. De wens om enerzijds de opgedane kennis vast te leggen en anderzijds een catalogus van de tentoongestelde objecten te maken, hebben in overleg met de uitgever geleid tot de vorm van dit boek. Het biedt een mix van kennis en informatie, korte verhalen over interessante onderwerpen en bijzondere objecten. Alles wat tentoongesteld is, staat er in beeld en geschrift in. Daarom is veel plaats ingeruimd voor beeld, waarbij ook gezocht is naar minder bekende beelden. Ook zijn er speciaal veel foto's gemaakt. Zo hebben we een boek willen maken dat voor elk wat wils biedt, en waarvan we hopen dat het velen zal aanspreken.

Ruiters van de garde van Willem van Oranje, zie pagina 170.

1 HET GESLACHT NASSAU

1255-1544

In 1544 erfde een kleine Duitse jongen een belangrijke nalatenschap in de Nederlanden. De elfjarige knaap was aanvankelijk voorbestemd om zijn vader als Willem II van Nassau-Dillenburg op te volgen. Willem groeide, samen met zijn zeventien (half)broers en zussen, in geborgenheid op aan het Nassause stamslot de Dillenburg. Zijn ouders Juliana van Stolberg en Willem I van Nassau-Dillenburg – vanwege zijn vele nakomelingen ook wel Willem de Rijke genoemd – richtten zelfs een eigen hofschool op, waar naast het eigen kroost veel kinderen van verwante en naburige adellijke families onderwijs genoten.¹ Het bericht over de erfenis bereikte in 1544 de Dillenburg en zou het leven van de jonge Willem blijvend veranderen. Hij ruilde zijn geborgen leven aan de Dillenburgse hofschool in voor een opvoeding aan het mondaine Bourgondische hof in Brussel. Willem trad daarmee in een lange traditie van voorouders die de Bourgondiërs trouw hadden gediend. En ook Willem zou al snel veel voor zijn landsheer gaan betekenen, in militair en diplomatiek opzicht, maar zich in een later stadium ontwikkelen tot een tegenstander van diens politiek. In deze studie wordt nader ingegaan op de voorouders van Willem van Oranje, de traditie van de Nederlandse adel om hun landsheer

Willem van Oranje op ongeveer twaalfjarige leeftijd, toen hij naar de Nederlanden kwam. Zijn status als prins is af te lezen aan de twee palfreniers (rijknechten) die hem aan weerszijden van het paard begeleiden. Cornelis Anthonisz., handgekleurde houtsnede, Antwerpen, 1545. Rijksmuseum Amsterdam

te dienen en de toenemende macht en rijkdom van het geslacht Nassau in de Nederlanden.

In het voorjaar van 1545 arriveerde Willem op het kasteel van Breda, dat pas gerenoveerd was en grote indruk op hem moet hebben gemaakt. In een van de zalen hingen de Nassause wandtapijten, een reeks tapijten die het geslacht Nassau uitbeeldden. Willem zal de afbeeldingen van zijn voorouders waarschijnlijk met gepaste trots hebben aanschouwd. Zijn oom Hendrik III van Nassau liet de reeks ooit maken. Hendrik begon duidelijk aan een dynastiek plan voor de Nederlandse tak van de Nassaus.² Hij liet naast een nieuw paleis ook een grafmonument voor zijn voorouders bouwen. Zijn afstamming werd vastgelegd op een reeks van acht wandtapijten en hij verstrekte een vergelijkbare opdracht voor een serie glas-in-loodramen voor de Onze-Lieve-Vrouwe-kerk in Breda. Zulke kunstuitingen waren niet uitsluitend decoratief maar moesten vooral indruk maken op standgenoten.³ Aan

een afstamming werd status ontleend en niet zelden werd een stamboom met opzet vervalst of mooier voorgedaan dan de werkelijkheid. Sommige adellijke geslachten lieten hun stamboom zelfs teruggaan tot de Klassieke Oudheid en beriepen zich op een Trojaanse afkomst.⁴ In vergelijking hiermee stelde Hendrik III zich een stuk bescheidener op. Zijn afstamming ging terug tot het jaar 1255, toen het Nassause familiebezit werd opgedeeld tussen de twee broers Otto en Walram II van Nassau. Uit beide broers ontstonden twee takken van het Huis Nassau: de 'Ottoonse linie' en de 'Walramse linie'.